

Enten op het werk van Marc Van Vaeck

Els Stronks

Samenvatting

Onderzoek naar de emblematiek heeft zich altijd gekenmerkt door aandacht voor het detail, en Marc Van Vaecks dissertatie uit 1990 over Adriaen van de Venne's *Tafereel van de Belacchende Werelt* is daarvan een voorbeeld dat zich niet laat overtreffen. Eerder dan een poging tot overtreffing of zelfs maar imitatie, is deze bijdrage daarom een poging van het detail naar de grote lijnen te kijken, om te laten zien hoe het detailwerk voortleeft en voortgezet kan worden door jongere generaties.

Abstract

Emblem studies have always been characterized by attention to detail, with Marc Van Vaeck's 1990 dissertation on Adriaen van de Venne's *Tafereel van de Belacchende Werelt* as an unsurpassed example. Rather than an attempt to surpass or even imitate it, this contribution is therefore an attempt to look from the detail to the broader lines, to show how detailed work continues to live on and can be carried forward by younger generations.

---

1. HOE MOET HET VERDER MET EMBLEEMONDERZOEK?

Onderzoek naar de vroegmoderne emblematiek bloeide aan het eind van de twintigste eeuw op, via drie sporen. Ten eerste was er het spoor van de reconstructie van de ontlening van beeld- en tekstmotieven door embleemdichters overal in Europa, en het gebruik van specifieke motieven voor ideologieën in emblemen in de verschillende landstalen (bijvoorbeeld Henkel & Schöne, 1967-1976; Scholz, 1990). Ten tweede was er het spoor van de definiëring van het genre, de kenmerkende emblematische combinatie van woord en beeld (bijvoorbeeld Scholz, 2002). En tot slot het spoor van de iconografie: de betekenis van emblematische motieven zoals ze in emblemen maar ook in schilderijen voorkomen (bijvoorbeeld De Jong, 1976). Onderzoekers legden ook verbanden tussen die sporen; daarvan is Marc Van Vaecks editie van het *Tafereel van de Belacchende Werelt* van Adriaen van de Venne hét voorbeeld (Van Vaeck, 1994).

De beginperiode van dat emblemonderzoek was buitengewoon rijk aan details. Geen embleembundel bleef onopgemerkt, geen motief en variant op het genre onbesproken. Naast detailrijk was het onderzoek ook baanbrekend, een bijzondere combinatie. Zo werd het emblematische genre tot ver buiten het letterkundige onderzoek bekend dankzij het iconologische spoor. Kunsthistorici bleken aan de emblemen, en de letterkundige duiding ervan, veel houvast te hebben bij het oplossen van de vraag welke betekenis aan afbeeldingen gegeven kon worden. Dat gaf een vroege impuls aan het type interdisciplinaire samenwerking dat inmiddels voorbeeldig wordt geacht. Disciplines die samen een probleem adresseren, komen immers verder dan disciplines afzonderlijk. Het spoor van de ontlening van motieven leidde tot de al even innovatieve en vroege ontwikkeling van digitale infrastructuren, vormgegeven middels internationale standaarden als die van het Text Encoding Initiative (TEI). Digitale databases en edities bleken een zeer geschikt middel om de door Henkel en Schöne gedroomde vormen van comparatief en contrasterend onderzoek uit te voeren.

Het is niet eenvoudig om zo'n bloeiend onderzoeksveld een vervolg te geven. Toch gebeurt dat, en ik wil in deze bijdrage twee sporen in hedendaags emblemonderzoek beschrijven die de toekomst vormgeven en zo al het werk dat eerder gedaan is eren en er de vruchten van plukken.

2. NIEUW ANALYSEWERK

Het eerste is een spoor dat voortbouwt op de (digitale) infrastructuren en het onderzoek naar ideologische iconografie. Op dat spoor bevindt zich bijvoorbeeld het werk van de Poolse onderzoekster Joanna Skubisz. Eerder promoveerde zij al op een proefschrift over in Wrocław aanwezige Nederlandstalige emblematiek (Skubisz, 2021). In haar recente werk, voor het eerst gepresenteerd op het 15de Regionaal Colloquium van Comenius in Olomouc in 2024, maakte zij een stap door dat type onderzoek te combineren met inzichten uit *animal studies*.¹ Onderzoekers in dat veld analyseren de representaties van dieren (niet alleen in teksten, maar in kunst, muziek, architectuur etc.) vanuit de ethische vraag hoe we als mensen beter om kunnen gaan met dieren.

---

¹ Deze lezing, met de titel 'Lui, dom en koppig of werkzaam, bescheiden en geduldig? Het beeld van een ezel in de Europese emblematiek uit de vroegmoderne tijd' is het eerste resultaat van Skubisz' door de Taalunie gesubsidieerde project *O roem van uwe tijd, daer Roemer op magh roemen! Zinne-poppen van Roemer Visscher en Anna Roemers Visscher – een moderne editie voor de Poolse lezers* (2023-2024).

Pioniers waren Peter Singer met zijn *Animal Liberation* (1975) en Steve Baker met zijn *Picturing the Beast* (1993). Historicus Karel Davids gaf onder andere in zijn *Dieren en Nederlanders: zeven eeuwen lief en leed* (1989) al een eerste aanzet in die richting door zijn beschrijving van de manier waarop Nederlanders in de loop der tijd met dieren zijn omgegaan, met speciale aandacht voor de oprichting en geschiedenis van de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren. Skubisz zet dat werk nu voort in de emblematiek, en vanuit die invalshoek kijkend, viel haar op dat de bundel *Sinnepoppen* van Roemer Visscher (1614) niet alleen een ideologische boodschap bevat van economische aard (zie Scholz, 1990), maar ook van ecologische aard. Met name de emblemen in de tweede Schock bevatten veel afbeeldingen en teksten over dieren. In haar lezing volgt Skubisz het spoor van de ezel in de emblemen van Roemer Visscher, andere Nederlandse bundels en bundels uit andere landen in Europa (Italië, Duitsland, Polen).

Opvallend is dat de ezel in Nederlandstalige bundels opvallend vaak geassocieerd wordt met slavernij: het dier wordt getypeerd als ‘slaafs’, door anderen maar ook door zichzelf. In Vondels *Vorsteliicke warande der dieren* (1617) kiest de ezel zelf voor slavernij. Hij vergelijkt zichzelf met paarden die in eerste instantie beter af lijken omdat ze beter behandeld worden en meer aanzien onder de mensen genieten. Maar dan ziet de ezel dat paarden naar de oorlog worden gezonden en concludeert (geciteerd via Vondel, 1927, p. 713):

Veel liever leve ick dus, met slavernij ghedruckt,
Als midden inden krijgh, daer't zelden wel geluckt.

Skubisz merkt daarbij op dat in Nederlandstalige emblemen die slavernij niet alleen door de ezel verdragen en gewaardeerd wordt, maar ook na de dood van het dier doorgaat. In het door Van de Venne geïllustreerde embleem ‘Ex morte levamen’ uit Jacob Cats’ *Sinne- of minnebeelden* (1627) (Fig. 1) blijkt dat vaders van de ezel kunnen leren, zelfs na de dood van het dier – dat bij leven alleen distels eet, en ook daarom te prijzen is. De ezel is dan niet minder dienstbaar dan in zijn leven, omdat zijn botten dienen als materiaal voor fluiten die muziek maken waarop de jeugd maar al te graag danst en huppelt (Cats, 1627, p. 280):

Soo langh een esel leeft, soo draeght hy sware packen,
En eet noch evenwel alleen maer distel-tacken:
Maer steect hy eens de moort, daer fleuytmen op het been
Daer raest de malle jeught, en hippelt onder een.
Spaert, vrecke vader, spaert; u soontje komt ten lesten

Dat schinct, en drinct, en klinct, dat geeftet al ten besten,
Dat singht, en springht, en vinct, dat vogelt, jaegt, en vist;
Ontydlick gespaert, onnuttelick ghequist.

Fig. 1: 'Ex morte levamen' uit Jacob Cats' Sinne- of minnebeelden.
Middelburg, 1627, p. 280.
<<https://emblems.hum.uu.nl/c162747.html#p1>>.

In het laatste deel van de *subscriptio* wordt vrekkinge vaders voorgehouden dat ze zonen zullen hebben die zich in het dansen en drinken zullen storten. Het is zinloos daarvoor je geld op te potten en je als een ezel af te beulen en zuinigjes te eten, zo luidt het advies.

3. NIEUW MAAKWERK

Een nieuw spoor voor de toekomst is van geheel andere aard, en sluit goed aan op het werk dat Marc Van Vaeck deed naar Adriaen van de Venne's *Tafereel van de Belacchende Werelt*. In de inleiding van de editie die Van Vaeck van die bundel maakte, brengt hij onder de aandacht hoe Van de Venne woord en beeld – als een van de weinigen kon hij beide zelf maken – samenbracht om zijn landgenoten het scherpst mogelijke denken als een spiegel voor te houden. Onderricht in het type denkwerk dat Van de Venne verrichtte, is een belangrijk middel om embleemonderzoek voort te zetten. En dat gebeurt ook.

In 2023 bestond de door Adriaen van de Venne geïllustreerde *Zeeusche Nachtegael* (1623) driehonderd jaar. Voor het Zeeuws museum en de Zeeuwse bibliotheek was dit de aanleiding om de bundel, en met name ook de emblemen erin, onder de aandacht van een breed publiek te brengen. Er kwam een tentoonstelling met een symposium rond het werk van Adriaen van de Venne. Die trokken, zo gebiedt de eerlijkheid te zeggen, vooral oudere bezoekers. Maar de jeugd werd zeker niet vergeten, en juist voor hen werd het genre van het embleem een goede invalshoek gevonden. Het Zeeuws Museum maakte twee publicaties (getiteld *Tekenwerk* en *Denkwerk*) voor kinderen van tien tot veertien jaar, en voor leerlingen vanaf veertien jaar. Een derde publicatie, voor mensen van alle leeftijden die een embleem willen maken, getiteld *Dichtwerk*, is in de maak.

Kinderen vanaf tien jaar worden in *Tekenwerk* uitgenodigd een embleem op te bouwen vanuit iets wat ze zelf tekenen (Fig. 2).

Fig. 2: *Opdracht uit Tekenwerk. Educatie Zeeuws Museum en Urban Sketchers, Tekenwerk. Middelburg, 2023, p. 17. <https://www.zeeuwsmuseum.nl/nl/plan-je-bezoek/nu-in-het-museum/activiteiten/tekenwerk_denkwerk_dichtwerk>.*

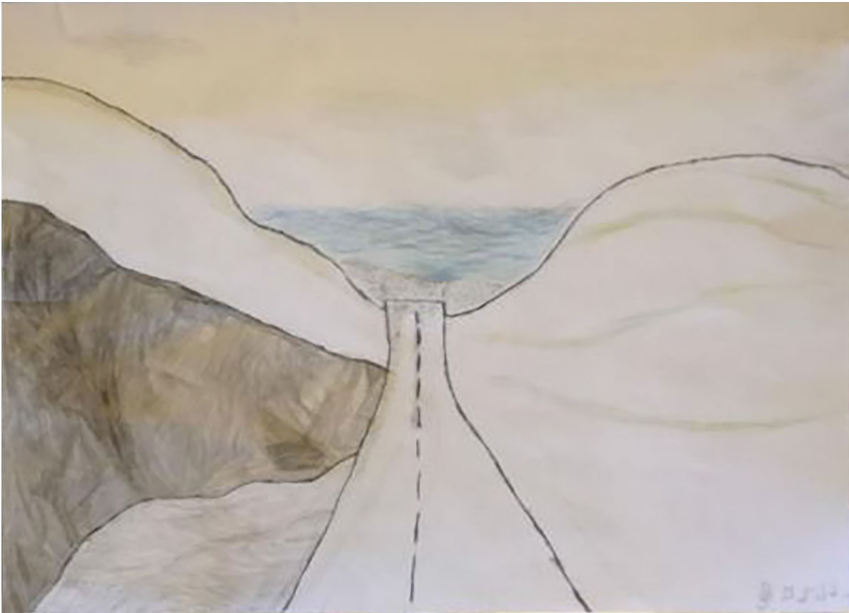
In *Denkwerk* ligt de focus van de opdrachten op het denkwerk dat leerlingen vanaf veertien jaar kunnen doen voor ze een afbeelding kiezen om daar een embleem bij te maken (Fig. 3).

Fig. 3: *Opdracht uit Denkwerk. Educatie Zeeuws Museum, Denkwerk. Middelburg, 2023, p. 110. <https://www.zeeuwsmuseum.nl/nl/plan-je-bezoek/nu-in-het-museum/activiteiten/tekenwerk_denkwerk_dichtwerk/denkwerk-010-april-2-3-mb.pdf>.*

Er kwam ook een wedstrijd voor alle Zeeuwse leerlingen: konden zij met wat hulp een bundel maken zoals de *Zeeusche Nachtegael*? Ook hier spitste de hulp zich toe op het schrijven van een embleem. Op het digitale onderwijsplatform SchrijfLab.nl maakte ik een schrijfoefening voor een embleem waarin de eerste stap het nadenken over een beeld uit de werkelijkheid is dat aanleiding geeft tot reflectie. De enorme cruiseschepen die boven Venetië uittoeren bijvoorbeeld: welk beeld geeft dat van modern toerisme, en hoe zou je daar over kunnen denken, in toepassing op de Zeeuwse situatie (Stronks, 2023)?

Leerlingen maakten naar aanleiding hiervan emblemen waarin de Zeeuwse rust als het grootste goed wordt gezien. Ze zien toeristen als een bron van inkomsten, maar ook als een bron van onrust, en die laatste functie verdient onze aandacht, zo stelt Storm Geertse in dit embleem (Fig. 4).

Hoor de zee zingen vanuit de duinen en laat de weg je leiden tot de zang der zee.

Fig. 4: Storm Geertse, Scheldemonddcollege, 2023. Storm Geertse, inzending schrijfwedstrijd Zeeuwse Nachtegael. Scheldemonddcollege, 2023. Met dank voor zijn toestemming.

De emblematiek bloeit dus, geënt op het voorwerk dat Marc Van Vaeck en generatiegenoten deden.

Over de auteur

Els Stronks is hoogleraar Vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Haar onderzoek concentreert zich op de digitale analyse van vroegmoderne teksten en beelden, en (modern) lees- en schrijfonderwijs.

Literatuurlijst

Cats, J. (1627). *Sinne- en minnebeelden*. Rotterdam: Pieter van Waesberge.

De Jongh, E. (1976). *Tot lering en vermaak: betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Rijksmuseum.

Henkel, A. & Schöne, A. (1967-1976). *Emblemata: Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart/Weimar: Verlag J.B. Metzler.

Scholz, B.F. (1990). 'De "economische sector" in Roemer Visschers Sinnepoppen.' *De zeventiende eeuw*, 6: 17-26.

- Scholz, B.F.** (2002). *Emblem und Emblempoetik. Historische und systematische Studien*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Stronks, E.** (2023). 'Embleem' *SchrijfLab*. <<https://schrijflab.nl/oefening/embleem/>> [18 juni 2024].
- Skubisz, J.** (2021). *O Kupidynie na łyżwach i nie tylko: emblematy niderlandzkiego Złotego Wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Oficyna Wydawnicza Atut - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Van den Vondel, J.** (1927). *De werken van Vondel. Eerste deel 1605-1620*. Sterck, H.W.E, Moller, C.R., de Klerk, B.H., Molkenboer J., Prinsen, J.L. & Simons, L. (red). Amsterdam: De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.
- Van Vaeck, M.** (1994). *Adriaen van de Venne, Tafereel van de belacchende werelt*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. 3 dln.